



Gecekonduyu Kente Katmak: Kadın Anlatılarında Hareketlilik

Leyla Bektaş-Ata*

Walking the Squatters on the City Streets: Mobility in Women's Narrations

Öz

Bu araştırmada İzmir'in bir gecekondu mahallesinde yaşayan kadınların kent hakkını sorunsallaştırıyorum. İki saha çalışmasına dayanan araştırmanın ilkini 2017 yılında doktora tezim için gerçekleştirdim ve bu mahallede yaşayan kadınların yaşam öykülerini dinledim. Kente yerleşmelerinin üzerinden 30 yılı aşkın süre geçmiş olsa da birinci kuşak kadınların çoğunun kent deneyiminin çok sınırlı olduğunu ve kentin önemli birçok noktasını henüz görmediklerini fark ettim. 2019 yılında yürüttüğüm ikinci saha çalışmasında on kadınla kent deneyimleri üzerine derinlemesine görüşmeler yaptım, gündelik hayatlarındaki hareketliliklerini gözlemledim. Bu aşamada, henüz ziyaret etmedikleri kent mekânlarını belirledim ve ardından bu mekânları kadınlarla ziyaret ettim. Bir süre sonra yaptığım ikinci görüşmede kadınlardan mekân deneyimlerini anlatmalarını istedim. Ekonomik kısıtların, iş hayatına katılımın, çocuklu olmanın, kent tecrübesine sahipliğin, mahallede aşinalığı kaybetmenin, evin sınırlarında yaşamın ve enformel iş yapmanın kentte hareketliliğe etkisini analiz ettiğim bu makalede, her bir temayı bir kadının yaşam öyküsü ve hareketlilik anlatısı üzerinden sürdürüyorum.

Anahtar Kelimeler: Kadın anlatıları, kentlilik, kent hakkı, hareketlilik, gecekondu, İzmir.

Abstract

This research aims to identify right to the city of women who live in a squatter neighborhood in İzmir. It depends on two different field studies. In 2017, for my doctoral study, I listened to the life stories of women living in this neighborhood. A significant proportion of the first-generation women have limited urban experience although three decades has passed since their settlement. They have not yet been to many important locations, is considerable. In the second fieldwork I conducted in 2019, I interviewed ten women about their urban experiences at home and observed their daily activities. At this stage, I identified the urban spaces that they had not visited yet, and then I visited these places with the women. In the second interview I held after a while, I asked the women to describe their experiences of the place. In this research, I analyze the effects of economic constraints, participation in business life, having children, having urban experience, losing familiarity in the neighborhood, living within the borders of the home and working informally on women's mobility. I follow each theme through a woman's life story and mobility narration.

Keywords: Women's narrations, urbanity, right to the city, mobility, squatter, İzmir.

*Dr. Leyla Bektaş-Ata, Doktora Sonrası Araştırmacı, Kadir Has Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü. İstanbul-Türkiye. E-posta: leylabektas@gmail.com Orcid No: 0000-0002-7929-2469.

Özgün araştırma makalesi
Makale gönderim tarihi: 18 Eylül 2022
Makale kabul tarihi : 12 Aralık 2022
1302-9916©2022 emupress

Original research article
Article submission date : 18 September 2022
Article acceptance date: 12 December 2022

Giriş

Doktora tez araştırmam için İzmir'in gecekondu mahallelerinden Limontepe¹ sakinleriyle (2017 yılında) yaptığım görüşmeler, özellikle mahallenin kurucusu konumundaki birinci kuşak kadınların kent deneyimlerinin bir hayli sınırlı olduğunu ortaya çıkardı. “Düşün yani 25 sene İzmir’de otur ama sen Kemeraltı’ını tanıma, sen Konak’ı tanıma” (Bektaş Ata, 2021: 131) gibi cümleleri sıklıkla duydum. Bu ifadeler, kentlilik pratiklerinden verilen tavizlere işaret ediyordu. Bunun ilk gerekçesi ekonomik durumun yetersizliğiydi. Çocuklarını büyütebilmek, kısıtlı imkânları yetirebilmek için yaşadıkları kentin olanaklarından istifade edemeyen kadınlar, İzmir’e yabancı kalmışlardı -kendi ifadeleriyle kent içinde köylülerdi. Bununla birlikte, mevsimlik açılan fabrikalarda ya da kentin orta ve üst orta sınıflarına mesken olan muhitlerinde gündelikçi olarak çalışıp kentte hareketlilik edinmişlerdi. Bu süreçte, İzmir’in farklı noktalarına servisle ya da toplu ulaşım araçlarıyla gidip gelerek kente yolunu bulmanın ve korkusuzca kent hayatına katılmanın gururunu yaşamaya başlamışlardı. Fakat (2019 yılında) yürüttüğüm ikinci saha araştırmasının gösterdiği önemli bir bulgu, kadınların bazı bölgelerde fiziksel olarak bulunmasının orada devam eden hayata katılmakla aynı anlama gelmediği idi. Örneğin Alsancak’taki bir eve temizliğe gitmek, Alsancak’ta olmanın işaret ettiği sosyal hayatı yaşamalarına yetmiyordu. Bu durumun temelinde ekonomik ve kültürel sermaye eksikliği önemli bir rol oynarken kimin kentli olarak tarif edildiği/işaretlendiği kentten kimin ne düzeyde yararlandığında belirleyicidir.

Henri Lefebvre’in (2016), 1960’ların sonunda geliştirdiği kent hakkı kavramı, özgürlük hakkını, toplumsallaşma içinde bireyselleşme hakkını, yerleşme hakkını, erişim hakkını; çalışma, eğitim, sağlık, konut, dinlenme ve yaşama hakkını da kentsel hayat hakkı içerisinde ele alır. Feminist coğrafya çalışmaları ise, Lefebvre’in geliştirdiği kent hakkı kavramının etnik, ulusal, kültürel farklılıkları kapsamadığını ve toplumsal cinsiyeti göz ardı ettiğini ileri sürer (Fenster, 2005:219). Kentsel alanları geri kazanmanın önemine işaret eden Lefebvre sonrası teorik ve aktivist çalışmalar da ataerkil toplumsal cinsiyet perspektifini destekler: Kent mekânının tasarlanmasında ve kent politikalarının üretiminde kadınların ihtiyaçları dikkate alınmaz ve erkeklerin kamusal hayatının aksine kadınlar domestik alanla, bireysel temelli ihtiyaçların karşılanmasıyla özdeşleştirilir (Rahbari & Sharepour, 2015:232). Bu anlayış, alışlagelen kamusal - özel dikotomisini yeniden üretir. Bunu kırmak için kent araştırmalarının odağını “gündelik hayatın nasıl müzakere edildiğine çevirmek” gerekir; çünkü ancak bu şekilde “cinsiyetlendirilmiş deneyimleri aydınlatan mekânsal pratiklerin çoğluğuna dair yerimli içgörüler” elde etmek mümkün olur (Beebejeau, 2016).

Bu araştırmanın öznesi olan yoksul kadınların mekân kurma pratiklerini, toplumsal cinsiyetlerinin yanı sıra sınıfsal durumlarından da etkilenen kişisel konumlarını göz önünde bulundurarak gündelik hayatları içerisinde gözlemledim. Mekân kurmayı, “insan olarak hepimizin kendimizi içinde bulduğumuz yerleri içinde yaşadığımız yerlere dönüştürme şeklimiz” olarak ele alıyorum (Schneekloth & Shibley, 1995:1). Kadınların içinde yaşadıkları fiziksel mekâna ve bu mekânla ne yaptıklarına, mekânın içini ve dışını nasıl kullandıklarına ve sınırlarını (eğer öyleyse) nasıl esnettiklerine odaklanıyorum. Gecekondu kadınların kentin -fizikî

olarak değilse de- sosyoekonomik bakımdan kenarında olmalarının kente katılım ve kentliliğe etkisini hareketlilik anlatıları üzerinden açığa çıkarmaya çalışıyorum. Bunu yaparken, birbirinden keskin biçimde ayrılması mümkün olmayan altı tema üzerinde duruyorum: Ekonomik kısıtların, iş hayatına katılımın, çocuklu olmanın, kent tecrübesine sahipliğin, evin sınırlarında yaşamın ve enformel iş yapmanın kentte hareketlilikle bağını kent hakkı tartışmaları üzerinden kuruyorum.

Yöntem

Gecekondu kadınların kentteki hareketliliklerini analiz etmeyi amaçladığım bu çalışmayı, tez araştırmam kapsamında yürüttüğüm etnografik verinin üzerine kurdum (Bektaş Ata, 2019) ve elde ettiğim hareketlilik bulgularını bir üst basamağa taşımayı hedefledim. 2017 yılında yürüttüğüm etnografik araştırma süresince gözlemediğim ve hayat hikâyelerini dinleyerek hareket kısıtlılıklarını tespit ettiğim on kadınla 2019 yılının Ağustos-Eylül aylarında ikinci bir saha çalışması yürüttüm. Bu süreçte, kadınların mekân kullanım pratiklerini, kent hakkına ilişkin tutumlarını ve kentlilik perspektiflerini anlamaya çalıştım. Kadın hareketliliğini kısıtlayan engelleri açığa çıkarmanın ve aşmanın imkânlarını niteliksel yöntem üzerinden aradım. Niteliksel araştırmalarda seçilen yöntem, yalnızca bir teknik ya da veri elde etme aracı değil; aynı zamanda araştırmacıyı da çalışmanın parçası kılan bir süreçtir (Masson'dan aktaran Kümbetoğlu, 2008:37). Feminist metodolojiden beslenen bu araştırma, kadınları kendi hayatlarının faili olarak ele alır ve gündelik hayatı anlayabilmenin yolunu gündeliğin içerisinde konumlanmakta arar. Gündeliği kuran rutinlerin, alışkanlıkların, döngülerin, "toplumsal olanın mekâna gömülü kodları"nın (Çavuşoğlu, 2014:259) peşine düşebilmek ise o mekânda olmayı gerektirir. Feminist metodolojinin doğası da araştırma alanıyla mesafelenmek yerine, tam içerisine konumlanmayı önemser (Oakley'den aktaran Şentürk, 2015).

Kadınların deneyimini anlamlandırmanın birinci basamağı; düşünme, algılama, hayal etmenin gerçekleştiği yapısal zemin olan hikâyelerden geçer. Hikâyeler, deneyimi anlamlandırmanın önemli bir yolu. Yanı sıra, kişinin anlatılarının birikimi, kendilik kimliğinin görünürlük kazanmasının da aracısıdır (Hollway & Jefferson, 2000). Mekâna kök salan ve mekân üzerinden üretilen kadın hikâyeleri/anlatıları, mekânda kurulan (ya da kurulamayan) aidiyete dair önemli içerimlere sahiptir. Joan W. Scott (2013:149), farklı bir grubun deneyimlerini görünür kılmak için söylem aracılığıyla özneleri konumlandıran ve öznelerin deneyimlerini üreten tarihsel süreçlere bakmak gerektiğini hatırlatır. Bu sebeple katılımçıların hareketliliklerinin, kente katılımlarının bugününü anlamak için tarihsel dönemlerini, geçmiş deneyimlerini gün yüzüne çıkarmak gerekir. Bu araştırma kapsamında kadınların yaşam öyküleri ve hareketlilik anlatılarına başvurmak, toplumsal cinsiyetin mekânsallığı ve mekânda sürdürülen sınıfsal ve kültürel kodların yapısına ilişkin ipuçları verdi. Gözlemediğim kadınların sosyal yaşamları hakkında birinci elden bilgi toplamak ve meseleleri onların gözünden anlaşılır kılmak için yaptığım katılımlı gözlem (Balsiger & Lambelet, 2014:119-120) yoluyla kadınların rutinlerini ve diğer gündelik pratiklerini daha anlamlı bir zemine oturtabildim (Low, 2017:46). Katılımcı gözlem, gözlemci olarak benim, araştırdığım insanların ritüellerinin, aktivitelerinin, etkileşimlerinin bir parçası

olabilmemi ve onların mahalle kültürlerinin belirgin ve örtük yanlarını anlamamı sağladı (Dewalt vd., 1998:260). Görüşmecilerin anlam dünyasını kuran değer ve deneyimleri daha iyi açığa çıkarabilmek için derinlemesine görüşmeleri yapılandırdım (Stephens, 2010:293). Bu yolla, bir kişinin hayatına yapılandırılmış bir görüşmenin kısıtlı çerçevesinden daha derin bir şekilde bakma olanağı elde ettim (Charmaz, 2011:61).

Bu araştırma kapsamında kadınlardan İzmir'in merkezinde henüz görmedikleri ya da sınırlı düzeyde vakit geçirdikleri mekânları belirlemelerini istedim. Farklı ulaşım araçlarını kullanarak ilgili mekân ya da bölgeleri kendi seçtikleri komşularıyla ziyaret edip vakit geçirdik. Kadınlarla hem mahallede ve evlerinde olabildiğince uzun vakit geçirdim, hem de kent içinde belirledikleri noktaları birlikte ziyaret edip serbest zaman geçirdik. Mahalledeki hareketlilikleri gözlemladim.

Birkaç gün sonra yaptığım ikinci görüşmelerde kent deneyimlerini değerlendirdiler. Saha sürecine yönetmen Elif Miral Oktay da katıldı. Kadınların kent içi hareketliliklerini fotoğrafladı; onların mekân kullanımına olabildiğince az etki edecek şekilde kısa videolar çekti.² Kadınların izinleriyle yapılan görsel kayıtlar, kent içi hareketliliklerinin farklı katmanlarını açığa çıkardı. Kadınlar, gezi esnasında çekilen fotoğrafları kendileriyle paylaşmamızdan mutluluk duydu ve evlerinde kolaylıkla görebilecekleri yerlere astılar.

Kadınların hareketliliklerini kısıtlayan durumları birbirlerinden keskin biçimde ayırmak mümkün değil. Bazı gerekçeler diğerlerini de kapsayacak ölçüde geniş (örneğin enformel mekânda yaşam). Üstelik etkisi farklılaşmakla beraber burada ele alınan gerekçeler birçok kadının gündelik hayatını önemli ölçüde belirliyor. Bununla birlikte, her bir kadının anlatısında diğerlerinden ayrılan, öne çıkan ve çok belirleyici olan unsurlar da mevcut. Bu sebeple burada incelediğim her bir temayı bir kadının yaşam öyküsü ve anlatısı üzerinden sürdürüyorum. Her bir anlatı ve deneyim biricik olmakla beraber değinilen meselelerin münferit durumlar olmadığını altını özellikle çizmek isterim. Böyle bir anlatı formunun, aynı zamanda, eleştirel feminist metodolojiyi, öznelik-nesnellik, anlatan-anlayan-kuran, teori-yaşantı, bakan-bakılan ayrımlarını yıkmaya çıkan feminist epistemolojiye yaklaştıracığını umuyorum.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Doğum yılı	Doğum yeri	Eğitim durumu	Mesleği	Medeni durum ve çocuk sayısı	İzmir'e yerleşim yılı	Aile üye sayısı
Gülay	1960	Çorum	İlkokul	Emekli	Evli, 5	1989	4
Filiz	1966	Malatya	İlkokul	Gündelikçi	Evli, 4	1991	4
Aytül	1966	Erzurum	İlkokul	Ev kadını	Evli, 2	1986	3
Hasret	1954	Tunceli	Eğitim almamış	Ev kadını	Evli, 7	1975	3

Halime	1959	Erzurum	İlkokul	Ev kadını	Evli, 2	1978	2
Gülcan	1982	Mersin	İlkokul	Ev kadını	Evli, 2		4
Gülây	1960	Çorum	İlkokul	Emekli	Evli, 5	1989	4
Pelin	1954	Erzurum	Eğitim almamış	Ev kadını	Dul, 5	1987	2
Sevim	1965	Artvin	İlkokul	Ev kadını	Evli, 2	1989	6
Melek	1967	Antalya	İlkokul	Emekli	Evli, 3	1989	3
Ayşe	1968	Amasya	İlkokul	Mevsimlik işçi	Evli, 4	1988	2

İdarenin Mekânında Kent Hakkı

Gecekondu mahallesinde kent hakkının bileşenlerini açığa çıkarmak için yürütülen bir araştırmanın ele alacağı en önemli konu kaçınılmaz olarak ekonomik kısıtların merkezî rolüdür.³ Görüşme yaptığım tüm kadınları kent kullanımından mahrum bırakan ekonomik sorunlar, gecekondu bölgesinde yaşamak yoluyla perçinlenir; coğrafyadan ve yaşam alanının altyapısal kısıtlarından kaynaklanan sınırlılıklar da mevcut kısıtlara dahil olur. Bu tartışmayı Gülây'ın anlatısı üzerinden sürdürürken, kent yoksulluğunu iş ve emek piyasasında, ev içi işleyişte, kentin olanaklarına mesafesinde görünürleştirmeyi amaçlıyorum. Gecekondu mahallesinde yaşamının tüm adımlarına sinen idare etme pratiklerinin temeli enformel mekâna bir ev inşa etmekle başlar ve fakat bununla sınırlı kalmaz: Yetersiz altyapı hizmetleriyle idare etme, belediye ve diğer yönetim mekanizmalarıyla idare etme, sosyal güvencesiz enformel iş yapma biçimleriyle idare etme, yoklukla idare etme gibi. İdare etmenin büyük oranda temel ihtiyaçları karşılamaya yoğunlaştığı bu düzende, hepsi yeni anne olan kadınlar için kente katılım ve kentin parçası olmaya dair bir talep geliştirmek öncelikler arasında yer almaz.

Doğup büyüdüleri köylerde sınırlı kaynakların toplumsal cinsiyet göz önünde bulundurularak dağıtıldığı bilgisiyle kadınların bugününe bakmak gerekir: “Maddi durumu iyi olan vardı. Bizim maddi durumumuz iyi değildi. ... (okula) genelde erkekler [gidiyordu]. Hani bizim zamanımızda ... kadın mı okurmuş, kadın mı dışarı gidermiş!” Mahallenin kuruluşundan bu yana iş ve emek piyasalarında erkeklerin kadınlara göre daha fazla tutunabilmesi, idarenin öğrenildiği köy aile yapısında eğitim hakkının kimden yana kullanıldığıyla doğrudan ilişkilidir. Bu eşitsizlik, çalışma hayatına atılınca sosyal güvencenin kimler lehine işletileceğinin de belirleyicisidir. Mahalle erkeklerinin çok azı sosyal güvencesiz çalışır ve iş piyasalarında bunun pazarlıkçısı/takipçisi olurken kadınlar iş kazası geçirdikleri gün usulen ya da çalışmaya başladıktan aylar sonra sağlık sigortası elde ederler: “Sigorta göstermiyorlardı ama hakkımızı yediler. Yedi ay sonra (sigorta) yaptılar. Boyunları altında kalsın!” İş piyasalarına kesintili/sezonluk dahil olan kadınlar bu dönemde artan iş yüklerinin ağırlığıyla mücadele ederler: “Erkek gibi çalışıyorsun, eve geliyorsun yemek seni bekliyor, temizlik seni bekliyor. Çocuğun banyosu seni bekliyor. Evin ne işi olmaz? Tabii her iş bayanlara aittir.”

İzmir'e göç, “şehre gidiyorum, çok güzel yere gidiyorum zannettim kendimi”, diye umudu ifadelendirirken kısa süre sonra “ama memleketi aradım.

Hiç tenekeyle ocak yakmamıştım burada tenekeyle ocak yaktım. Hiç ummadığım şeylerle karşılaştım” denilen bir tecrübeye dönüşür. Barınma hakkı mücadelesi yaşamın her alanına işler: Hayale, mücadeleye, beklentiye, dileğe, pratiğe, taktiklere dönüşür:

[Evi] Yapmadan dedim ki bir odam olsun içinde tuvaletim olsun. Dedim ki Allah'ım ya Rabbim bana da bir oda ver, odanın içinde tuvaletim olsun yeter, dedim. ... Önce duvarlarını ördük sonra çatısını çattık. ... Çatı çatılınca sanki cennette buldum kendimi. Kapı pencere yok daha kendimi öyle özgür hissettim ki!

Temel ihtiyaçları karşılamak ve evi inşa etmek gündelik işlerin merkezine yerleştiğinden kentle karşılaşmalar uzun süre tedirginlik verici olarak görülür: “Kemeraltı'na gittim. Böyle bakına bakına gidiyordum işte. Kız çocuğuyuz ya köy yerinde hiç götürmüyorlar anam! Bakına bakına gittim.” Bu durumda o vakte dek kazanılamayan kent deneyimi de önemli bir rol oynar: “Hiçbir yere gitmedim, gittiğim yeri de tanımadım, geldiğimi de tanımadım.”

İnşa ettikleri evin formal bir statüye taşınması için gereken adım tapuyu almaktır. Kaynak yaratmak için Gülay parçalı da olsa çalışma hayatına katılır: “Ben tapuyu alırken bir hafta yemişte (İncir fabrikası) mesai kaldım gece gündüz. ... Ben 24 saat bir hafta, gelmedim eve. ... Çok şükür ki başardık!” Bu açıdan bir başka kazanım, Gülay'ın “acemilik halimizle Çiğli'ye gittik ta işe” diye tarif ettiği kent içi hareketliliğidir.

Gecekondu coğrafyasının altyapı yetersizliği de kente dahil olmaya set çeken başka bir etmendir. Özellikle yaşlanmaya başlayan nüfus için bölgenin engebeli yapısı, belediye hizmetlerinin yetersizliği, örneğin otobüs durağına erişimin dik bir yokuşu tırmanmayı gerektirmesi gibi durumlar hareketlilik karşısında önemli bir caydırıcıdır: “Yollarımız çok çirkin, kötü, bunu belediye duysa...” Yürünebilir mahalleler, etkinliklere katılmaya, insanların birbirini daha çok tanımaya, içinde yaşadığı topluma toplumsal olarak daha bağlı hissetmesine ve kendini topluluğun üyesi olarak görmesine olanak yarattığından yaşamdan alınan tatmini de etkiler (Jaśkiewicz & Besta, 2014). Gülay, “doktora annemi götürsem... Şuradan çıkarsan, yürüyemese, sırtında taşımak zorundasın” demişti. Bıkkınlığını, “Limontepe'nin o diklerinde giiiiit geeeeeel giiit geeeel...” diyerek özetlerken hem yaşlı hem de yaşlanmakta olan nüfus için mekânın erişilebilirliğinin önemine değindi. Mahallelerin yeşil alanlar içeren, toplu ulaşım olanaklarına sahip, başka bir ifadeyle yürünebilir ve erişilebilir olması, sakinlerin fiziksel aktivitelerini artırma potansiyeli taşır (Bergefurt vd., 2019). Burada açık olarak ifade edilmese de annesinin bakımını üstlenen Gülay, Türkiye'de özellikle düşük gelirli ailelerde yaşlı bakımında kadınlara yüklenen role de işaret eder (Duben, 2019) - bu da kente katılımın önünü kesen bir başka etmendir.

Mevcut hareketliliğini, kentin olanaklarından yararlanma durumunu gözden geçirince kendini kentli olarak tarif etmez. Bu durumun belirleyicisi olarak ekonomik koşulları işaret eder: “Parası bol olana, işi maaşı bol olana... Şehirli bunlara denir. Bizim gibi çalışarak kazanarak geçinen bir de maaşı az olarak geçinenler ‘ben şehirliyim’ demesin.” Bu ifadeler, kazancın önemini ve bir önceki kuşaktan kaynak aktarımını kentlilik tarifi içerisine yerleştirir. Bununla birlikte, İzmir'de yaşamaktan memnundur: “Şükür İzmir'in insanı aydın” derken taşıdığı gurur, bu ortamın bir parçası olmaktan duyduğu memnuniyeti gösterir.⁴

Birkaç kez dillendirdiği bu ifadelerle kentliliği aydın olma ve açık fikirlilikle özdeşleştirir. Oy kullanma, oyunu takip etme ve hesap sorma pratikleri de yurttaşlık haklarını korumaya verdiği öneme işaret eder.



Görsel 1: Gülay, Komşusuyla Balçova /Teleferik'te⁵

Birlikte yaptığımız Teleferik ziyareti, “kendimize ait hayatımız yok ki zaten” diyen Gülay için “güzel güzel hanım hanım dertleşe dertleşe gittik... temiz havamızı aldık” cümleleriyle ifadelendirdiği bir deneyime karşılık geldi.

Çalışan Kadınların Kent Hakkı

Kadınların aile bütçesinde pay sahibi olarak kendilerini daha güçlü hissetmelerine zemin yaratan emek piyasasına girmelerinin bir başka önemli çıktısı, kente katılmalarna alan açmasıdır. Görüşme yaptığım kadınlar arasında çalışma hayatına girenler gerek aile içinde gerekse kentsel pratiklerde daha aktiftir. İş hayatının kurallarına göre oynamayı tecrübe etmek, farklı durumlara adapte olmalarını kolaylaştırır. Çalışma hayatlarının çeşitlenmesi gündelik pratiklerinde karşılaştıkları güçlüklerle daha hazırlıklı hale gelmelerini ve bu durumlara göğüs gerebilmelerini mümkün kılar. Gündelikçi olarak çalışan Filiz, servis aracılığıyla mahalleden alınıp işyerine ulaştırılan kadınların aksine toplu ulaşım araçlarını kullanarak İzmir'in farklı bölgelerindeki evlere temizlik hizmeti verir ve kente aktif olarak katılır.

Filiz'in doğup büyüdüğü köy hayatı, oyunla ve okulla mesafeli bir ilişki geliştirmesine sebep olur. Köy işlerinden fırsat buldukça ilkokul eğitimine devam eder. Eğitime katılabilmek, yaşlılarıyla çocukluğunu yaşayabileceği oyunun imkânlarını da kapsar: “Oynamanın yüzünden (okula) giderdim. Okulda oynayacağım, iş görmeyeceğim diye evde, giderdim.” Ferhunde Özbay'ın (2015) köy aile yapısına ilişkin araştırmalarında saptadığı gibi çocuk emeğinin kullanıldığı ailelerde çocukların okula gönderilmemesi ya da işlerin yoğunlaştığı dönemlerde

okuldan çekilmesi sık rastlanan bir durumdur. Çocukluğun mekânında oynusuzluğun ve edinilemeyen/erişilemeyen hareketliliğin düzleminden kent hayatına geçiş, yabancı olunan bir coğrafyaya açılmanın korkusunu taşır. Bir ev inşa etmeye çalıştıkları gecekondu mahallesinde komşuların arasına karışmak, tanış hale gelmek ve sohbeta girmek kolay olmaz: “‘Şu komşuya oturmaya gidiyoruz. Geliyorsan sen de gel’, (dedi). ... Hiç bilmiyorum, tanımıyorum. Oraya da vardım bir sürü insan var. ... Şimdi ben bunlar yiyip içiyor ama ben çok utaniyorum böyle. Hiç görmemişim etmemişim.”

Büyük oranda benzer yaşam biçimlerinden gelen komşularla geliştirilen ilişkiler zamanla mahallede rahat hissetmeyi, büyük oranda dayanışmayla örülen komşuluğu beraberinde getirir. Mahalle, sınırları içerisinde güvenle hareket edilen ve çoğunlukla köy hayatına benzerliğine referansla dillendirilen bir mekâna dönüşür. Bir sonraki adımda, mahalle sınırlarını aşmak gerekince yeni bir tedirginlik baş gösterir: “[Eşim] hasta olmuştu. Bana dedi ki git Eskiizmir’den ilacı al gel. Dolmuşçu beni götürecekti diye koşa koşa gittim koşa koşa da geri geldim. Otobüse binemiyordum korkumdan biri beni alıp da gidecek diye.” Birkaç kilometrelik mesafede yol alırken duyulan endişeyi aşabilmek, tekrarları ve başkalarının iştirakini gerektirir: “Usul usul yendim (bu korkuyu). Çocuklarımı aldım aldım gittim.”

Filiz’in bu gidişleri çalışma hayatına atılabilmesini de sağlar Üçüncü kızı bir yaşına geldiğinde İzmir’in farklı semtlerindeki evlerde gündelikçi olarak çalışmaya başlar. Yaklaşık 19 yıldır sosyal güvencesiz olarak sürdürdüğü bu iş, çocuklarına eğitim aldrabilmesini, onları evlendirebilmesini, “iyi ki çalıştım” diyebilmesini mümkün kılar: “Kızları gelin ettim; demedim eşime ... şu alınacak bu alınacak. Hepsini ben aldım.” Ev içi işleyişte ciddi ekonomik sorumlulukları üstlenir. Yanı sıra çeşitli ulaşım araçlarını etkin biçimde kullandığı kentte daha hareketli, daha korkusuz hale gelir: “Bilgili oldum daha bilgili oldum. İlk geldiğimde korkuyordum. Gide gele bilgili oldum.” Ekonomik özgürlüğünü kazanır ve hem aile içinde hem de toplumda daha güçlü bir konum elde eder.

İşe gitmek kamusal ve özel mekân kullanımını yeniden organize eder. Bununla birlikte, mahallede çalışma hayatına katılan diğer birçok kadın gibi Filiz için de kent kullanımının temelinde bir işi kotarma, bir görevi nihayete erdirmeye amaçlı yer değiştirmeden söz edilebilir: “İşe giderim alışverişe giderim. Hiç gezmeye gitmedim özellikle gezmek için. Alsancak’ı görmedim, Bornova’yı görmedim.” Bu sözler, cinsiyete dayalı işbölümüyle yakından ilişkilidir ve kadınlar hane sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktan kendilerini sorumlu hissettikleri için alışverişe gitmek, çocukları okula ya da hastaneye götürmek gibi görevleri üstlenirler. Böylece, yeme, barınma, sağlık gibi hayatta kalmayı içeren “temel insan hakları” için kamusal mekânlarla ilişkilendirirler (Kaplan, 1997’den aktaran Fenster, 2005:223). Kadınların kent hareketliliği zorunluluğa dayanır. Kadınların kentin kamusal kullanımında bu temel ihtiyaçları karşılayıp eve dönmesi (Fas gibi) farklı coğrafyalarda da sık rastlanan mekân kullanım biçimlerindedir (Sadiqi ve Ennaji, 2006: 88). Şerife Geniş ve Dilek K. Akkırman’ın (2020: 28) Aydın’ın farklı mahallelerinde yürüttüğü araştırma da istihdam statüsünden bağımsız olarak kadınların edindikleri hareketliliğin birincil belirleyenin cinsiyete dayalı işbölümü olduğunu ortaya çıkarmış, kadınların ev ve mahalle dışına bu işbölümünü yerine getirmek için çıktığını göstermiştir.

Filiz, hareketsizliğini toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri üzerinden değil ekonomik duruma dayandırarak gerekçelendirir: “Kızlarım diyor, eşim de diyor. Kazandığını ye, diyor. Ben de oğlan evlenecek, kız evlenecek onu düşünüyorum.” Ekonomik şartlar, kentin kaynaklarına bireysel ve kolektif katılımın ötesinde, onu “gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkı”nı (Harvey, 2013:44) kadınların elinden alır. Kent kamusalılığına erişimdeki sınırlılık ve kent kaynaklarını kullarımdaki kısıtlılık, kadın hareketliliğinde belirginleşir. Gezmek için kente katılımdan feragat edince, kent hakkının kapsamı içerisinde yer alan toplumsallaşma içinde bireyselleşme hakkı, dinlenme hakkı, erişim hakkından taviz verilmeye başlanır. Bu durumda, sınırlı kaynakların kullanımında *gezme hakkının* önceliği yoktur. Ulaşım ücretinin bütçesine oranla yüksekliği, hareketsizliğin ilk elde sıralanan gerekçelerindedir. Akabinde başka türlüünü deneyimlememiş, kent kamusalılığında seyahatliğe/flanözlüğe girişememiş olmak gelir.⁶ Yer değiştirmeye bağlı hareketliliğin ötesine uzanıp özneliği inşa eden bir pratiğe geçişe yönelik tecrübedeki kesintilere işaret eder.⁷

İzmir, diğer kadınlar gibi Filiz’in de sevdiği bir kenttir. Bu sevginin temelinde “ilk geldim gözümü açtım ya” diyerek dillendirilen büyük şehri ilk kez tecrübe etmenin yanı sıra kentin çalışma olanaklarına açılan ve özgürleştiren yapısı da yatar: “Serbest oluyorum. Bir de işe gidiyorum. Giyiyorum çantamı, takıyorum erkek gibi...” Bu serbestlik, kente dahil olma ve çekinmeden gezinme pratiklerini erkeklerin tekelinden alarak kullanmanın yarattığı gururu da içerir. Elizabeth Wilson’ın her tür tehlikesine karşın kent hayatının kadınlar için özgürleşme potansiyeline yaptığı vurgu, birçok kadınla birlikte Filiz’in anlatısına da sirayet eder (Lordoğlu, 2018:197). Fakat kent hayatının olumladığı özelliklerine rağmen kendini şehirli olarak görmez, Filiz: “Zengin olur, güzel giyimi olur, ona şehirli derim. Bize köylü derim.” Bu tarifte, ekonomik olanaklara sahipliğin ötesine uzanarak sınıfın giyim kuşamda görünürlüğüyle ilgili beklenti dillendirilir. Oyunu kurallarına göre oynamanın bir göstergesi, kente katılımın dış görünüşe aksetme biçimidir; kazancı nasıl tüketceğini de bilebilmektedir marifet. Bu anlatım kentin kimleri içerdiğini de belirler, kimlerin kent aidiyeti hissedebileceğini de.

Filiz ve komşusuyla İzmir Enternasyonal Fuarı içinden geçerek Alsancak’a, Kıbrıs Şehitleri Caddesi’ne yürüdük. Burada vakit geçirirken Mithatpaşa Caddesi’nde bulunan ve o bölgenin sembolü niteliği taşıyan Asansör’ü de görmediğini söyleyince kahvelerimizi içmek üzere rotamızı Asansör’e çevirdik. Asansör’ü tahayyül ettiğinden farklı bulsa da “Valla gezdim neşelendim. Ya öyle özel gidip gezmemiştim. İyi oldu, güzel oldu” dediği bir gün geçirdik.

Çocuklu Kadınların Kent Hakkı

Gecekondu bölgesinde yaşam, çocukları da kentin sosyal ve kültürel olanaklarından mahrum bırakır. Özellikle eğitime ara verilen yaz dönemleri çocukları ev içerisine kapatır. Onları kültürel ve sportif faaliyetlerle buluşturan, genellikle yerel yönetimlerin organize ettiği etkinlikler belli bir altyapı gerektirdiğinden kentin merkezî bölgelerinde yürütülür. Buralara erişim esnasında ebeveynlerin de çocuklara eşlik etmeleri gerektiğinden katılım bedeline ulaşım bedeli de eklenir ve aile bütçesini zorlanır. Bu durum, kentte hareketsizliğin kapsamını çocukları ve onların bakımından birinci derecede sorumlu tutulan

kadınları içerecek biçimde genişletir. Araştırma, mahallenin birinci kuşak kadınlarının kent kullanımına odaklansa da evlendikten sonra Limontepe'ye taşınan ve ikinci kuşak yaş grubundan olan Gülcan'ın hikâyesini paylaşmak, iş piyasalarının dışında kalan ve çocukların bakımıyla ilgilendiği için özel mekânın sınırlarında yaşayan birçok kadını temsil ettiği için önemlidir.



Görsel 2: Filiz ve Ayşe İzmir Enternasyonal Fuarı'nda.

Mersin'de, kent merkezinde bir mahallede doğup büyüyen Gülcan, evlendikten sonra eşinin yaşadığı Limontepe'ye taşınır. 2000'li yıllarda mahallenin altyapı sorunları büyük oranda çözüme kavuşmuştur. Öncesinde kentte yaşamış ve uzunca bir dönem (tekstil atölyelerinde ve yine güvencesiz) çalışmış olmaktan kaynaklı Gülcan'ın durumu diğer görüşmecilerden ayrılır. Onlarınkinin aksine, yaşam standartları bakımından daha zorlu bir bölgeye yerleşim ve burada dünyaya gelen iki çocuğuyla kente katılım pratikleri anlatısının merkezindedir. 2006 yılında eşine, “Dağ başına getirdin (beni). Neresi burası’, dedim” diyerek çıktığı Limontepe'ye yerleşir.

Biri 11, diğeri 3 yaşında iki çocuğunun bakımını üstlenen Gülcan için bir günün sınırları büyük oranda evin sınırlarında geçer: “Evi topla, temizlikten sonra. Yemek, çamaşır bulaşık peş peşe geliyor. ... Çok iş yani. Çocuk da olunca iş bitmiyor. Her gün çamaşır.” Kent merkezinde bir işi olduğunda çocuklarla hareket etmesinin mümkün olmadığını belirtir. Bir mekânda hareketli olmak kadar hareketsizlik de toplumsal ve kültürel düzeyde inşa edilir; bir bireyin nereye ne kadar sıklıkta ve ne kadar hızla yürüdüğü, cinsiyetlendirilmiş iktidar hiyerarşilerine dair ipuçları taşır (Cresswell ve Uteng, 2008:1-2). Gülcan'ın kent içinde, kamusal mekânlarda yakalayamadığı hareketlilik, çevreyle kurulan ilişkiselleştirme inşa edilen kent deneyimine (Lynch, 2012:1) sahip olmasını da engeller. Yanı sıra, düzenli gerçekleştirdiğinde çocuklu gezintinin ekonomik olarak altından kalkmak da güçtür: “Gidiyorsun geliyorsun bunlar hep ekonomiye bağlı.

Hepimiz de ev hanımı olduğumuz için çok da şey yapamıyoruz. Benim bir aşağı çıkmam iki çocukla yemeğidir suyudur 100 lirayı geçiyor. ‘Acıktım’ dedi mi poğaçayla olmuyor.” Çocuklar isteklerinin sadece babaları tarafından karşılandığı yanılgısına kapılmasını diye taleplerini geri çevirmemeye çalışır: “Genelde babası götürdüğü için benden bir şeyi istediğinde ‘bak annem de yapabiliyor’ demesini istiyorum.” Bu durum, ücretli bir işte çalışan babanın karşısında ücretsiz ev içi emek üretiminden sorumlu annenin çocukların gözündeki konumunu korumaya yönelik harcadığı çabaya işaret eder.

Kotarılması gereken her işe çocuklarla koşturmak, sağlıklı (eril) yetişkinlere göre tasarlanan metropol kent ortamında minik adımların sürüklenmesine sebep olur. Toplu ulaşım araçlarını kullanmaktan trafiğin aktığı bir ortamda güvenli bir hareketliliğin yakalanmasına dek dikkate alınması gereken birçok konu, mekân değişimini bir ferahlık ve tazelenmenin aksine eziyete dönüştürür. Bütün bunlar kamusal mekânların tasarlanmasında izlenen adımların kapsayıcılıktan uzak, dışlayıcı yapısının altını çizer. Kent sokaklarının ve diğer kamusal mekânların ortamın karmaşıklığını/ çeşitliliğini ve “belirsizliğini azaltmaya çalışmak yerine planlamaya yönelik düzenlemeleri benimsemesi” daha kapsayıcı bir adım atılmasını sağlar (von Schönfeld & Bertolini, 2017:49). Gülcan, kentin kamusal yaşamında geliştiremediği taleplerini mahalle düzlemine indirir ve geçiciliğin ve dönüşümün mekânı olarak kodlanan gecekondu mahallelerindeki önemli ihtiyaçlara dikkat çeker: Kreş, birkaç saatliğine çocuğunu emanet edebileceği oyun evi ve hem ebeveyn hem de çocuk için mekân değişimine izin verecek çocuk parkı. Sosyoekonomik hiyerarşide aşağı inildikçe, kadınların altyapı ve belediye hizmetlerinden memnun olmadığı, sosyal donatılara erişimin ciddi oranda düştüğü görülür: “Güvenli ve temiz park, yürüyüş ve oyun alanları, çocuklar için düşük maliyetli okul sonrası kreş ve etüt merkezleri, kadınların meslek edinebileceği kurslar”, kadınların beklentileri arasında yer alır (Geniş & Akkırman, 2020:29-30). Dönüşüm bölgesi ilan edilmesinin üzerinden yıllar geçse de sistematik bir adım atılmayan ve bu süre zarfında da asgari düzeyde yatırım yapılan bu tür bölgelerde yaşayan kadınlar için “kuaföre gitmek bile olay[dır].” Gülcan, kendi fiziksel çevresini değiştir(e)meyen bir insanın başkaları için de verimli olamayacağını düşünür: “Gezen kadın her şeyi bilen kadın ... Bence enerjisi daha iyi olur. ... Enerji yüksek olunca çocuklar da farklı bakar.”

Yaklaşık 14 yıldır yaşadığı İzmir’de Asansör’ü, Teleferik’i görmemekten, Kızlarağası’na yalnızca bir kere gidebilmiş olmaktan rahatsızdır. Birkaç yıl önce ise “Hiçbir yer bilmiyordum. Üçyol Behçet Uz [Çocuk] Hastanesi biraz da Konak. Kemeraltı’na girmeye cesaret edemedim” dediği sınırlı kent kullanım pratiği vardır. Bununla birlikte kendini İzmir’le özdeşleşmiş hisseder. Kenti ve kent hayatını İzmir’le tanımlar. “O kadar çok değişik insanla tanıştım ki böyle çok ileri görüşlü seni anlayan insanlar var etrafımda” diyerek tarif eder kentliyi. Kentliliğe açık görüşlülüğü, anlayışı yerleştirir.⁸ İzmir’de çocukluya yol veren araç sürücülerinin varlığını mutlulukla anlatır. Bu mutluluğu hayat biçimine dönüştürebilmenin yolu ise kadınları ve okula gitmedikleri dönemlerde çocukları “dört duvar arasından” çıkarabilmekten geçer. Kentte gezinmeyi, kentin çeşitliliği ve sürprizleriyle karşılaşabilmeyi herkes için erişilebilir kılmaktan.

Gülcan ve komşusuyla Konak Meydanı'ndan Kemeraltı'na, oradan Kızlarağası Hanı'na uzanan bir rota belirledik. Gezimizin bir kısmında çocukları ben aldım. Çocuklar için endişelenmesine gerek kalmadan etrafı inceleyerek ilerledi. Birkaç gün sonra görüştüğümüzde böylesine sınırlı bir deneyimin bile kendisine iyi geldiğini ve aklına yeni fikirler getirdiğini belirtti: "Evde bir şeyler yapıp satmayı çok istiyorum, onlara baktım. Kapı süsü yapılabilir aslında, ilgimi çekti." Kentte gezinirken, etrafına serbestçe, bir işi görev bellemeden bakınmak insanın kendisini keşfetmesini ve kentten ilham almasını mümkün kılar. Çünkü, "burada, evin içinde hiçbir şey aklına gelmiyor. ... Sürekli aynı şeyler. ... Tebdili mekânda ferahlık vardır." Wilson'ın ifadesiyle "Kentler kadınların yaşamlarına değişiklikler getirir. Seçimi temsil ederler" - seçeneklerinin olduğunu (Wilson, 1991:125'ten aktaran Fenster, 2005: 221).



Görsel 3: Gülcan İki Çocuğuyla Kemeraltı'nda Gezerken

Kent Tecrübesine Sahip Kadınların Kent Hakkı

Erzurum'un bir köyünde doğan ve henüz çocukken Ankara'da bir gecekondu mahallesine göç eden Halime, köyünün özlemini hep yanında taşıdığı bir çocukluk geçirir. Bu dönemde tecrübesizlik şaşkınlıkla birleşir: "Şehir bana çok yabancı geldi. Işıkları gördük 'Aa, yıldız!' diye bağırdık önce." Bu esnada hayvanları, doğayı özler, bir de doğada geçen yıllarını. İlkokulu Ankara'da bitirir, eşiyile Ankara'da tanışır ve orada evlenir. Bir süre sonra birlikte İzmir'in yolunu tutarlar. "İlk o zaman gördüm ben (denizi). 'Bak', dedi (eşim), 'burası deniz', dedi. Allah'ım dedim, ne kadar çok su var! Karşıyaka'ya götürdü beni. Ben korkuyorum tabii sudan da çok korkuyorum."

Halime ve eşi Limontepe'nin ilk yerleşimcilerinden. Eteklerinde taşıdığı taşlarla bugünkü evlerinin temellerini atarlar. "Senelerimiz burada geçti bizim. Gençliğimiz burada geçti", diye anlatır Limontepe'yi. Ömrün uzunca bir dönemini mekâna vurarak detaylandırır: Çocuğa, toruna karışmayı, zaman içinde işleri yoluna koydukça komşuları alıp alıp "pikniklere, gezmelere" gitmeyi... Halime, diğer görüşmecilerden farklı olarak İzmir'in yalnızca merkezî

bölgelerini değil, turistik özellik taşıyan ilçelerini de ziyaret eder. İlk karşılaşmasında korku veren deniz bugün evinin karşısında uzanır, gezinmekten hoşlandığı bölgelerin civarında konumlanır. Bununla birlikte, sembolik öneme sahip bazı yerlerle geç tanışmaktan hayıflanır: “Asansöre çok geç gittim mesela, çok ayıp etmişim.” Kentte kendini daha aktif konumlandığından olacak yaşadığı bölgenin sosyal yaşantısını kısıtlı bulur: “Şu anda sosyal yaşantımız yok. Desem ki çıkayım, şurada çay içeyim, yok. Hep arabayla gitmemiz gerekiyor. Eksikliği çok.” Gecekondu bölgelerinde genellikle zarurî mekânların (okul, sağlık ocağı gibi) açılmasına öncelik verildiğinden sosyalleşmek için uygun ortam bulabilmek güçleşir. Sınırlı sayıdaki bu tür mekânlar (kahvehaneler) genellikle erkekleri bir araya getirir.

Halime İzmir’i sevse de kendini İzmirli olarak tanımlamaz. Kentli tanımında kültürel aktivitelere katılımı ve kent hayatına birkaç nesildir karışmış olmayı önceler: “Yerli olanlara (kentli denir). Biz göçebeyiz, kendime şehirli diyemem.” Tarifi böyle çizince çocuklarını da kentli olarak görmez: “Onlar da değil sanırım. Parasal yönden kısıtlılar. Yani şehirli olmak için şehirli olarak daha bol para, daha bol yaşam, daha bol şeyler gitmesi... Sinema tiyatro hep kısıtlı. Ona gideceğime çocuğuma bir şey alayım, diyor.”

Halime’ye göre kendisi çalışmamış olsa da kadının çalışması ve kent hayatına aktif katılımı “özgüveni” için önemlidir. Çünkü ancak bu şekilde “eşini de çocuğunu da değiştirir kadın. Her istediğini yapar.” Gezintimizi, “bayadır dışarı çıkmadığıma dikkat ettim. Üstümden yük gitti” diyerek değerlendirir. Bu gezide ilk kez topaç çevirir. Bu durumu, “mutlu olmuşum demek ki”, diye anlatır. Mutluluk, kentin sokaklarında çocukluğun oyuncululuğuna, “çocukluğa dönme[eyi]” mümkün kılar. Çünkü hareketlilik, fiziksel bir yer değiştirmenin ötesine uzanarak pratik bir tecrübe, his, duygulanım ve bedenselleştirme süreçleriyle bir arada işler (Cresswell’den aktaran Özbay 2014:167) ve mekân değişiminin getirdiği başka tecrübeler de kucak açar.

Evin Sınırlarında Yaşayan Kadınların Kent Hakkı

İzmir, göç eden birçok kişi için yerleştikten bir süre sonra *memleket* olur. Ev kurulan, iş bulunan, çocuk büyütülen yer, hayatın idame ettirildiği *yurt* haline gelir. Kentin bu derece benimsenmesinde kendi evini kendi elleriyle kurabilmelerinin yarattığı yerleşme hissi de önemlidir. Sevim’in anlatısından kesitler, kendini İzmirli olarak görmesinin gerekçelerine dair ipuçlarıyla, diğer kadınlarınkinden ayrılır. Artvin’in bir köyünde doğan, kasabada büyüyen ve evlendikten sonra eşi ve bir çocuğuyla İzmir’e gelen Sevim, “Biz hiç bilmiyorduk ya büyükşehri çok acayibime gidiyordu. Korkuyordum” diye anlatır kentle karşılaşmasını. İzmir’e göç ettikten sonraki ilk yıllarda nadiren mahalleden çıkar. Yaklaşık dört yıl sonra kentle kalan temasını belediyenin düzenlediği etkinlikle kurar: “Belediye bir toplu sünnet ayarlamıştı ... Hiç çıkmamışız şehre. Sünnet eğlencesine gidiyoruz, düşün. Otobüs ayarlamış belediye, hepimizi Fuar’a götürüyor. İlk defa çıkıyoruz. Oraya bakıyorsun, buraya bakıyorsun.” Bu ifadeler, İzmir’in merkezine yapılan ilk ziyaretin heyecanını yansıtır. Ekonomik kısıtları, çocuk ya da torunların bakımından sorumlu oluşları, göçmen kimlikleri ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi birçok gerekçeyle kentsel kaynaklardan yararlanamayan gecekondu kadınların

kentlilik pratiklerini tecrübe edebilmelerinde yerel yönetimlerin rolü çok önemlidir. Kentin planlanmasında ve yönetiminde herkes için erişilebilir, katılımcı bir politika izlemek, kentin ötekisi olarak işaretlenebilen gruplar için teşvik edicidir. Çeşitli gerekçelerle dezavantajlı sonumda bulunanların kente dahil olması için fırsat yaratır. İzmir'e göçten üç yıl sonra taşınılan Limontepe'ye bir oda yapılır. Odanın inşası bedende izler bırakır: "Şu evde var ya... Belki tırnaklarımızda kumu vardır, hâlâ. Tırnaklarımızla kazıdık. Kumu, taşıdı, buraları yaptık." Göçün üzerinden on yıl geçtikten sonra Sevim çalışmaya başlar: "Ev işi yaptım, çocuk baktım." Kent içinde hareketlilik tutturmasını sağlayan iş hayatına katılım, başlarda sancı vericidir: "Otobüse binmeye korkuyordum. Ya da bilmiyordum. Yürüyordum. Ta buradan Üçkuyular'a kadar yürüyordum."⁹ Kadınların kentsel kamusal mekânları kullanırken yaşadıkları korku, kentteki hareketliliklerini ve davranışlarını sınırlandırır (Lordoğlu, 2018). Bu korkuyu yenmek tekrarlarla mümkün olur: "Sonra sonra alışıyorsun ama ... Alıştım." Yaklaşık dört yıl boyunca Bornova'da ikiz çocukların bakımını üstlenir. Çalışmak hem kent hayatında daha aktif hale gelmesini hem de kendine farklı bir gözle bakmasını mümkün kılar: "Çalıştığın zaman kendine güven geliyor, ayaklarının üzerinde duruyorsun ya. Paran da oluyor. Güvenin geliyor." Bu noktadan sonra "elime attığım şeyi başarıyordum artık" dediği bir dönem başlar hayatında.



Görsel 4: Sevim ve Pelin İnciraltı Kent Ormanı'nda

İzmir, bugün Sevim için memlekete dönüşür: "Gençliğim burada geçti. İzmir'e çok alıştım. Kaç yaşında geldim İzmir'e? Daha 30 yaşında bile değildim belki. ... Şimdi 54 yaşındayım. Yani İzmir'e memleketim diyorum artık." Kent, ömrün heyecanla dillendirilen gençlik dönemine referansla anlatılır. İzmir'i memleket bellese de kendini kentli olarak tanımlamaz: "Yok, neysem oyum. Kentli, her şeyleri olandır: Paraları var, yazlıkları var, yatları katları olanlara... Lüks yaşayanlara şehirtli denir." Bu kentlilik tarifine Alsancak, Bornova ya da

Karşıyaka’da oturanlar girer. Sevim, İzmir’de en çok Bornova’yı sever, çünkü “her şey ayağının altında.” Kadınların altını çizdiği “her şey” büyük oranda alışveriş olanaklarına karşılık gelir ve alışveriş alanlarına erişebilirlikle yakından ilgilidir. Tüketim vurgusu, Sevim’in kentlilik tanımında da öne çıkar. Kentin tüketilebilir ürünlerini elde edemediğinde fiziksel olarak kente katılmak önemini yitirir: “Yani maddi durumun yoksa hiç gitme daha iyi. Gidip orada mahcup olmaktansa evinde otur daha iyi. Ben bunu çok yaptım biliyor musun?” Bu anlatı, kent mekânının daha fazla ticarileştiği, sokakların tüketimin merkezi haline geldiği neoliberal dönemde kent yoksulu kadınların izinin kamusal mekânlardan neden silindiğini, sokakların çeşitliliğini neden kaybettiğini ve homojenleştiğini de örnekler (Adanalı, 2018).

İki torununun bakımıyla ilgilenen Sevim, *çocuklarla evde vakit geçiriyor*. Mahallede onun gibi birçok birinci kuşak kadın, torunlarına bakarken mahalle içerisinde dahi hareketlilik yakalamakta güçlük çekerler. Bu durum, mekân kullanım pratiklerini özel alanın sınırlarına kapatır. “(Mahallede) nasıl sosyalleşeceksin ki? Bir yere gitmedikten sonra nasıl sosyalleşeceksin? Burada ne olacak ki!”, diye sitem eder, Sevim. Bu sitem, mahallenin kentten mekânsal olarak dışlanan yapısına işaret eder ve toplumsal dışlanmayı da tetikler. Mahalle, kadınların ve çocukların sosyalleşmesine izin verecek olanaklara sahip değildir. Sevim, en çok çocuk parkı eksikliğinden yakınır. Parklar, sokaklar, oyun alanları gibi kamusal mekânlar sosyal etkileşimi ve topluluk katılımını artırdığından yaşam tatminini de yükseltir. Diğer kadınlar tarafından da sıklıkla değinilen yaşlılık döneminde sosyal temasa izin veren kamusal mekânların bu tatminde önemli payı bulunur (Bergefurt vd., 2019). Bununla birlikte Sevim de komşusu olan diğer kadınlar da mekânla ilgili şikâyetlerini politika talebine dönüştürmezler. Ladan Rahbari ve Mahmoud Sharepour’un (2015:242) Tahran üzerinden dile getirdikleri gibi, “inşa edilmiş ya da tahrip edilmiş çevre üzerinde hak iddia eden çok az kolektif uygulama” hayata geçirilir. Söz konusu gecekondu bölgeleri olduğunda kamusal mekânları talep etmekten daha acil/öncelikli başka haklar vardır peşine düşülmesi gereken. Bu da kent hakkının önemli bileşenlerinden olan katılım boyutunun işlerlik kazanmadığını, kadınların kentsel mekânın üretimine karar verici olarak dahil olmadığını gösterir (Purcell, 2003:578).

Sevim, üç ve beş yaşlarındaki iki torunu ve komşularıyla rahatça yürüyüp sohbet edebilecekleri İnciraltı Kent Ormanı’na gittik. “O kadar mutlu oldum ki, anlatamam” dediği bir gün geçirdik. Günün sonunda aklındaki en güzel kare komşularıyla çekildiği çekilen fotoğraf oldu.

Ev İçi Enformel İş ve Kent Hakkı

Formel çalışma ortamlarına dahil olmak, emeklilik hakkı kazanmak ya da bunun için çabalamak, Limontepeli kadınların üzerinde durdukları, önem verdikleri konular arasındadır. Bu durum, ev içi işleyişten kendiyile ilgili kararlar alabilmeye, kent içi hareketlilik tutturarak farklı mekânlara aşinalık kazanmaya dek birçok bileşene sahiptir. Aytül’ün anlatısı, kadını özel mekândan çıkarıp kamusal alanın düzleminde hareket ettirebilecek koşulların altını çizer. Aytül, “doğduğumuz köy çok güzeldi ama yoksulluk çekiliyordu” dediği bir köyünde doğar Erzurum’un. İş gücüne aktif olarak katıldığı bir çocukluk geçirir: “Okuldan

izin alıyorduk annemiz hastaydı ekmek yapıyorduk. İş görüp yine devam ediyorduk okula.” İlkokuldan sonra eğitim amaçlı köyün dışına çıkan herhangi bir kız çocuğu hatırlamaz. Dönemin siyasi çalkantılı ortamında erkeklerin de nadiren eğitimine devam edebildiğini belirtir.

Evin yetişmiş erkek çocuklarının büyük kente göçünün hız kazandığı bir dönemde, 19 yaşında evlenir. Eşi öncesinde İzmir’e göç edip çalışmaya başlayanlardan. Evlenince birlikte İzmir’de yaşamaya başlarlar. İki aile ve onların çocuklarıyla birlikte 24 kişilik haneden ayrılıp iki kişi yaşayabileceği düşüncesi/hayali onu mutlu etmeye yeter. Fakat dönem, zincirleme göçün yaşandığı, kente gidenin kardeş, kuzen, akraba ve hatta uzaktan köylülere ev açmasının beklendiği bir dönemdir. Hâl böyle olunca ilk adımda Gültepe’de tuttukları tek gözlü evlerine adım attıkları andan itibaren çekirdek aile kalmayı neredeyse hiç başaramazlar. İş gücüne dahil olabilmek ve kentte tutunabilmek için gelen her kişi, ev içinde kadına düşen yükü artırır: “Tankerden su alıyorduk, elde çamaşır yıkıyorduk. ...’in (evinde kalan misafir) iş elbiselerini yıkardım (elimde). Makine mi vardı?” Göç hareketliliğinin hız kazandığı dönemde kente gelen ve daha önce kente yerleşmiş akrabalarında konaklayanlar, hanedeki kadınların ücretsiz çalışma saatlerini artırır, özerkliklerini kısıtlar, ekonomik ve sosyal haklara erişimlerine de ket vurur (Uyar Mura, 2021).

Kendine ait bir evin Limontepe’de mümkün olabileceğini akrabalarından duyunca iki göz bir ev yaparlar. Çocukların emanet edileceği bir kurum ya da kişi bulunamadığından işe parça parça gidilir, parça başı para alınır: “Tütüne gittim. 2002’de. Yemişe de gittim. Azcık da yemişe gittim.” Ancak çoğunlukla iş, eve getirilir: “Penye işliyorduk. Kartal (deseni) yapıyorduk penyelere. ... Kazak ördüm. Ördüm ördüm. Onu da ördüm. Yapmadığımız iş kalmadı, sarımsak (da) soyduk.” Yapılan işler zaman içinde değişse de mahallede ucundan kıyısından dahil olmayanın neredeyse kalmadığı en yaygın enformel iş, ayakkabı dikimidir: “Yıllarımız ayakkabıyla geçti. Erkekler işe giderdi. 15-20 kadın otururduk ... ayakkabı dikerdik. Kalkar bir kahvaltı hazırlar, ortalığı toplar, giderdik öğlen yine ayakkabı (akşam) 5’e kadar. Sonra yemek hazırlardık ... Sonra gece 1’e kadar yine ayakkabı!” Ayakkabı dikimi, kadınların İzmir’e yabancı kalmasında önemli bir etkidir:

Önceden ayakkabıdan nerede fırsat bulduk nerede gidelim (şehre). Şimdi şimdi gidiyoruz. Nerede gidecektik ayakkabıdan fırsat bulup da! Affedersin tuvalete gidemiyorduk, ayakkabı kalacak. Bir bakkala gidiyorduk, korkuyorduk ayakkabı yetişmeyecek diye. Pazara koşu koşu git, koşu koşu geri gel, ayakkabı dik. Öyle yani. Hayat öyle geçti.

Bir çiftinin bir ekmek bedeline hiçbir dönemde denk gelmediği ayakkabı dikimi, kadınlarla birlikte (okulda olmadıkları zaman) çocukları da kapsayan emek yoğun bir iştir. Yapısı gereği eve ve mahalleye kapatan ve neredeyse 20 yıldır sürdürülen bu iş (bugün mahallede ayakkabı diken kimseye rastlamadım), kadınları kente katılmaktan alıkoyar.¹⁰ Katılmamak, alışkanlık geliştirememeyi beraberinde getirir. “Hiç hayatımızı yaşamadık desem inan. İzmir’in hiçbir yerini bilmiyoruz, dersek, inan. Limontepe-Gültepe!” diye özetliyor Aytül, İzmir’le ilişkisini. İzmir’i, nispeten ekonomik olması sebebiyle sevse de ekonomik kısıtlar ve alışkanlık geliştiremediğinden kenti pek bilmediğini belirtir: “Yokluk. Pek bir yere gitmediğimiz için korkuyoruz. Hele şimdi tam korkuyoruz. Yalnız gidemezsin bir

yere. Nasıl gideceksin? Sorsan birine korkacaksın yanlış yönlendirecek (diye) korkuyorsun.”

Kentlilik pratiklerinin dışında kalmak, kentte kaybolmanın dahi açabileceği sürpriz karşılaşmaların endişesini ve hatta korkusunu taşımak, sıklıkla dillendirdikleri arasındadır. Kentte hareketsizliği, mahallede hareketsizlik takip eder: “Bayanların birlikte vakit geçireceği bir yer olsun isterdik tabii, ama yok. ... Parkımız bile yok.”

Dışarı çıkabilmek, tam zamanlı ve sosyal güvenceli bir işe sahiplikle anlatıda yerini bulurken bu durumun kadını güçlendiren etkisi Aytül’ün anlatısının merkezine yerleşir ve en azından kızının kendine ait geliri olsun ister:

İşe gitmiş olsak biraz daha alışıldık topluma. Şimdi çıkamıyoruz bir yere. İşe giden bayanla evde oturan bayanın her şeyi değişiktir. ... (Çalışmak) güçlendirir. Hem ev içinde hem de (dışarı) gider gelebilirsin. ... (Kazanç) Kendinin oldu mu daha bir başka olur. İstedığın yere de gidersin. Yok, demezsin, gelirsin. ... Ben çektim, (kızım) gitsin çalışsın. Ekmeğini eline alsın. Ben cahil kaldım, o kalmasın.

Bu sebeplerle Aytül kendini kentli olarak tanımlamaz: “Köylüyüm ben. Şehir hayatı yaşamadım ben.” Ona göre kent hayatı yaşayabilmenin yolu, diğer birçok kadının da işaret ettiği gibi “ekonomik durumu iyi ... gezen tozan” insan olabilmekle mümkündür: “Varın oldu mu her yer güzel!” Lefebvre’in önemle altını çizdiği katılım ve (kenti) sahiplenme, kent hakkını icra edebilmenin temelinde yatar ve bu sahiplenme özel mülkiyete değil, kent sakinlerinin gündelik yaşamları boyunca kentsel alanı “tam ve eksiksiz kullanım” hakkına işaret ederken (Purcell, 2003:577) yoksul kadınların anlatılarında karşılık bulamaz.

Aytül, dünürü ve aynı zamanda komşusu olan Hasret’le Alsancak’a ve vapurla Karşıyaka’ya gitmek istedi. İsmi çok duysa da hiç görmediği Kordon’da ve Alsancak’ın farklı bölgelerinde ilk defa vakit geçirmekten memnundu. Gezi süresince denizin, Kordon’un, kuşların, vapurların fotoğraflarını çekti.

Sonuç Yerine

Araştırma kapsamında yaşam öykülerinden ve kentte hareketlilik anlatılarına yer verdiğim altı kadın, gecekondu kadını olma, göç dinamikleri, kentlilik, kente katılım, annelik ve ev kadınlığı, güvencesizlik, enformel iş piyasalarına katılım gibi birçok konuya değindi. Her biri başlı başına bir araştırmaya dönüşebilecek kapsamda olan bu temaları kent içi hareketlilikle kestiği ölçüde arka planlarıyla birlikte ele almaya çalıştım. Köy ortamında kız çocuğu olmalarından kaynaklı dezavantajlı konumda büyüyen, evlendikten sonra İzmir’e gelerek çekirdek aile fertleriyle yaşayacaklarını hayal eden, fakat zincirleme göç dolayısıyla kente gelen akraba-tanıdıklara hanelerini açmak ve bakımlarını üstlenmek zorunda kalan kadınlar bugün kentsel dönüşüm alanı ilan edilen mahallede belirsizlikle yaşamlarını sürdürürler. Hayatlarının birçok evresinde kendi istek ve taleplerini öncelikleri arasına yerleştiremezler. İzmir’e yerleştikten yıllar sonra, çoğunlukla yanlarına çocuklarını alarak kente ilk adımlarını atan kadınlar, işleri olmadıkça mahalle dışına çıkmazlar. Enformellik mekânla ve iş piyasalarıyla ilişkilene biçimlerine de yansır ve kadınları yine görev odaklı hareket ettirir. Kendilerini kentli olarak görmeseler de İzmir’de

yaşamaktan mutludurlar ve genellikle bir alt kategori olan mahalleli kimliğini benimserler; kendilerini “Limontepeli” olarak görürler. Limontepelik, kadınlar arasında doğup büyüdüğü ortama benzer özellikler taşıyan bir grubun parçası olmaya işaret eder.

Zorluklarına rağmen kente katılmanın güçlendirdiğini, özgüven kattığını ve ilham verdiğini düşünmeleri önemlidir. İhtiyaçtan kaynaklı da olsa hareketlilik kentin çoğulluğuyla karşılaşmaları ve farklı deneyimler yaşayabilmelerine vesile olur. Bu araştırma kapsamında deneyimledikleri çok sınırlı kent hareketliliğinin dahi kadınlarda farklılık yarattığı ve onları mutlu hissettirdiğini belirtmek gerekir. Kendilerinin de belirttiği gibi kadınları kentte hareketli kılmak sadece onları değil çocuklarını, ailelerini ve toplumu da olumlu etkiler.

Notlar

- ¹ İzmir'in Karabağlar ilçesine bağlı Limontepe, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki köylerden 1970'lerin ikinci yarısından itibaren tarım alanlarında geçimini sağlayamadıkları, sosyal güvenceye sahip olmak istedikleri, kalabalıklaşan köy aile yapısında devam edemeyeceklerini düşündükleri için ya da çocukları daha iyi eğitim alsın diye İzmir'in yolunu tutan sakinlerin mahallesidir. 2012 yılında kentsel dönüşüm bölgesi ilan edilen mahallede hukuki süreç devam etmektedir.
- ² Bu kapsamda 9 video çekilmiştir. Örnek bir videoya erişmek için bkz. Bektaş Ata ve Miral Oktay, 2020.
- ³ Gecekondu ve enformellik kavramlarıyla ilgili yürüttüğüm daha detaylı araştırma ve mahallenin kuruluşuna ilişkin detaylı bir anlatım için bkz. Bektaş Ata, 2021.
- ⁴ İzmirlilik, modern ve Batılı hayat tarzının temsiline işaret ederken siyasal İslam'ın karşısında konumlanan pozitif bir stereotipe karşılık gelir (Demirtaş-Milz, 2010: 404).
- ⁵ Bu makalede kullanılan tüm fotoğraflar Elif Miral Oktay tarafından çekilmiştir.
- ⁶ Walter Benjamin'in (2011) 19. yüzyıl Paris'inde dolaşan aylak gezgini tarif etmek için geliştirdiği flanör kavramı üzerinden yoksul kadınların hareketliliğini anlamaya çalıştığım “Kent Hakkı, Toplumsal Cinsiyet ve Aylak Gezgini - Benjamin'i Hatırlamak” başlıklı metin, önümüzdeki dönemlerde Pinhan Yayınları'ndan basılacak “Enkaz ve Parlıt” (der. Meriç Kükrer ve İlky Özkürüplü) adlı bir derlemede yer alıyor.
- ⁷ Bkz. Cresswell, 1998; Özbay, 2014.
- ⁸ Ortak anlayış geliştirmeye, tartışma zemini kurabilecek düzleme de işaret eden bu ifadeler, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde geçen “evler bir kasaba (*town*) kurar, yurttaşlar kentleri (*cité*)” saptamasını hatırlatır. Andy Merrifield (2013:32-33), bu saptamayı bir adım daha ileri götürür ve kentin *city*'den ziyade *urban* ile ifade edilmesinin daha uygun olduğunu belirtir. Bu anlayışa göre kent (urban/cité), “modern demokrasinin icra edildiği”, ortak ifade kanallarının açık olduğu ve bu kanallar aracılığıyla “insanların diğer insanlarla karşılaşmasına, diğer insanlarla diyalog kurmasına, diğer insanlarla tartışmasına” zemin sağlayan politik bir düzleme dönüşür.
- ⁹ Limontepe - Üçkuyular arası beş - altı kilometrelik yer yer engebeli bir yoldur.
- ¹⁰ Mahalleli kadınların hatırlamaktan bile beis duyduğu ayakkabı dikimini belgelemeye yönelik mahallede tek bir fotoğrafa erişemedim.

Kaynakça

- Adanalı, Y.A. (2018). De-spatialized Space as Neoliberal Utopia: Gentrified İstiklal Street and Commercialized Urban Spaces, *Red Thread*, 3: 1-13.
- Balsiger, P. & Lambelet, A. (2014). Participant Observation, Della Porta D.(Der.), *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford: Oxford University Press, 144-172.
- Beebejaun, Y. (2016). Gender, Urban Space, and the Right to Everyday Life, *Journal of Urban Affairs*, 39(3): 323-334.
- Bektaş Ata, L. (2019). Kentsel Dönüşümün Eşiğinde Ev, Mahalle ve Kent Deneyimi: Limontepe Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE.

- Bektaş Ata, L. & Miral Oktay, E. (2020). Maaşı Az Olanlar Hiç Ben Şehirliyim Demesin. *DW Türkçe*. Erişim tarihi: 15 Kasım 2022. <https://youtu.be/CZrMzx-ypa4>
- Bektaş Ata, L. (2021). *Limontepe’de Yaşamak, Büyüme, Beklemek: Kentsel Dönüşüm Öncesi Bir Mahalle Anlatısı*. Ankara: İdealkent.
- Benjamin, W. (2011). XIX. Yüzyıl’ın Başkenti Paris, *Pasajlar* (87-108), (çev. A. Cernal), (8. Basım), İstanbul: Yapı Kredi.
- Bergefurt, L., Kemperman, A. van den Berg, P., Borgers, A., van der Waerden, P., Oosterhuis, G. & Hommel, M. (2019). Loneliness and Life Satisfaction Explained by Public-Space Use and Mobility Patterns, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(21).
- Charmaz, K. (2011). Premises, Principles, and Practices in Qualitative Research: Revisiting the Foundations, *Sage Qualitative Research Methods Volume III* (57-78), (Der. P. Atkinson ve S. Delamont). LA, London, New Delhi, Singopore ve Washington DC: Sage.
- Cresswell, T. (1998). *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. Minneapolis ve London: University of Minnesota.
- Cresswell, T. & Uteng, T.P. (2008). Gendered Mobilities: Towards An Holistic Understanding”, *Gendered Mobilities*, T.P. Uteng & T. Cresswell(Der.). Hampshire: Ashgate, 1-15.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Demirtaş-Milz, N. (2010). Neoliberal Zamanlarda İzmir ve İzmirlilik Tahayyülleri, Değişen İzmir’i Anlamak, D. Yıldırım ve E. Haspolat (Der.). Ankara: Phoenix, 403-434.
- DeWalt, K.M., DeWalt, B.R. & Wayland, C.B. (1998). Participant Observation, Bernard, H.R. (Der.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. WC: AltaMira, 59-300.
- Duben, A. (2019). Toplum ve Aile Odağında Yaşlanma ve Yaşlılık: Alan Duben ile Söyleşi (D. Daniş ve Y. A. Adanalı), *beyond.istanbul*. 5:9-21.
- Fenster, T. (2005) The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life, *Journal of Gender Studies*, 14(3): 217-231.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler*. (çev. A.D. Temiz). İstanbul: Metis.
- Hollway, W. & Jefferson, T. (2000). *Doing Qualitative Research Differently*. SAGE Pub.
- Geniş, Ş. ve Akkırman, D. K. (2020). Eşitsizlik Mekânları Olarak Mahalleler ve Kadınların Kent Hakkı, *Amme İdaresi Dergisi*, 53 (1): 1-35.
- Jaśkiewicz, M. ve Besta, T. (2014). Is Easy Access Related to Better Life? Walkability and Overlapping of Personal and Communal Identity as Predictors of Quality of Life, *Applied Research Quality Life*, 9 (3) : 505-516.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Lefebvre, H. (2016). *Şehir Hakkı*. (çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel.
- Lordoğlu, C. (2018). *İstanbul’da Bekâr Kadın Olmak*. İstanbul: İletişim.
- Low, S. (2017). *Spatializing Culture: The Ethnography of Space and Place*. Oxon ve NY: Routledge.

- Lynch, K. (2012). *Kent İmgesi*. (çev. İ. Başaran). İstanbul: İş Bankası.
- Merrifield, A. (2013). Citizens' Agora. *Radical Philosophy*, 179: 31-35.
- Özbay, C. (2014). Yirmi Milyonluk Turizm Başkenti: İstanbul'da Hareketliliklerin Politik Ekonomisi, A. Bartu Candan & C. Özbay (Der.). *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar* (166-198). İstanbul: Metis.
- Özbay, F. (2015). *Aile, Kent ve Nüfus*, İstanbul: İletişim.
- Purcell, M. (2003). Citizenship and the Right to the Global City: Reimagining the Capitalist World Order, *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(3): 564-590.
- Rahbari, L. ve Sharepour, M. (2015). Gender and Realisation of Women's Right to the City in Tehran, *Asian Journal of Social Science*, 43: 227-248.
- Sadiqi, F. ve Ennaji, M. (2006). The Feminization of Public Space: Women's Activism, The Family Law, and Social Change in Morocco, *Journal of Middle East Women's Studies*, 2(2): 86-114.
- Scott, J. W. (2013). *Feminist Tarihin Peşinde*. (çev. A. Günaydın vd.). İstanbul: bgst.
- Schneekloth, L.H. & Shibley, R.G. (1995). *Placemaking: The Art and Practice of Building Communities*. NY: Wiley.
- Stephens, N. (2010). Collecting Data from Elites and Ultra Elites: Telephone and Face-to-Face Interviews with Macroeconomists, Atkinson, P ve S. Delamont (Der), *Sage Qualitative Research Methods Volume II*, Los Angeles, Londra, New Delhi, Singopore ve Washington DC: Sage, 291-316.
- Şentürk, B. (2015). *Bu Çamuru Beraber Çiğnedik: Bir Gecekondu Mahallesi Hikâyesi*. İstanbul: İletişim.
- Uyar Mura, E. S. (2021). Hosting Overnight Guests: Gendered Unpaid Work as a Solidarity Mechanism of Migrants in the Process of Urbanization in Turkey, *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, (497-520).
- von Schönfeld, K. C. ve Bertolini, L. (2017). Urban streets: Epitomes of planning challenges and opportunities at the interface of public space and mobility, *Cities*, 68:48-55.